

Špela Poles

Špela Poles, zaposlena v Vili Mayer v Šoštanju, je univerzitetna diplomirana pravnica, ki se ukvarja z lokalno kulturno dediščino. Že več let raziskuje preteklost Vile Herberstein.

KOPICA MANJ ZNANIH ALI SKORAJ POZABLJENIH ZANIMIVOSTI O VILI HERBERSTEIN

»Globoko spodaj, pod sedlom vhoda v dolino z vzhodne strani, opreza že nekaj let iz teme gozdnega roba pravi mejnik najsodobnejše gradbene kulture – vila.«

Südsteirische Post, 1889

Uvod

Vila Herberstein[1] stoji v vzhodnem delu Šaleške doline, v neposredni bližini današnjega središča mesta Velenje, na vzpetini ob gozdu med Velenjskim gradom in gradom Šalek. Vila s parkom je od leta 2019 v lasti nepremičninske družbe D. S. U., d. o. o., s katero ima Mestna občina Velenje sklenjeno zakupno

[1] Na uvodni sliki je vila okoli leta 1905. Fotografijo hrani domoznanski oddelek Knjižnice Velenje.

pogodbo za določen čas do konca leta 2094.[2] Zasnovana kot razkošno zasebno bivališče je vila danes restavracija s prenočišči. Park pred njo je občasno prizorišče kulturnih prireditev.

Vila je bila zgrajena pred letom 1890 v poznohistorističnem slogu kot plemiška rezidenca na podeželju. Naročnik gradnje je bil Alfred baron Ritter de Záhony, njegova mati Marija baronica Ritter de Záhony pa je bila takrat formalna lastnica zemljišča, na katerem je bila vila zgrajena. Načrte zanjo je v letih 1886–1887 izdelal svetovno znani dunajski arhitekt Otto Hieser.

Vila se je sprva imenovala *Waldek*, nato po prvih lastnikih *Vila Ritter*, kasneje pa vila, graščina oz. grad *Schloss Neuschallegg* (*Neu Schallegg* ali *Neu Schalleck*), v prevodu *Novi Šalek*.[3] Danes nosi ime *Vila Herberstein* po njeni zadnji plemiški lastnici ob koncu druge svetovne vojne. Sedanje ime vile se je

[2] Od družbe Gorenje Gostinstvo, d. o. o., je leta 2019 lastninsko pravico pridobila D. S. U., družba za svetovanje in upravljanje, d. o. o. (v nadaljevanju DSU). Enoosebna družba je v stoodstotni lasti Republike Slovenije, ki je leta 2001 družbo ustanovila v okviru postopkov preoblikovanja in prenehanja Slovenske razvojne družbe. DSU se ukvarja z zagotavljanjem nepremičninskih kapacitet javnemu sektorju, s pridobivanjem in upravljanjem lastnih nepremičnin ter izvajanjem javnih pooblastil s področja lastninskega preoblikovanja družbene lastnine. Povzeto po: »DSU.« Mestna občina Velenje ima vknjiženo zakupno pravico za določen čas 75 let od sklenitve pogodbe, in sicer do 24. 12. 2094. Povzeto po: eZK, Zemljiška knjiga Okrajnega sodišča v Velenju, parc. št. 2482/1, k. o. Velenje. Mestna občina Velenje je novembra 2021 objavila javno zbiranje ponudb za oddajo gostinsko-nastanitvenega objekta Vile Herberstein. Predmet najema je gostinski objekt Vila Herberstein s parkom in okolico v skupni izmeri 3.559 m² na naslovu Kopališka cesta 1, Velenje. Tloris objekta je 325 m². V treh etažah, ki se dajejo v najem, so sprejemnica, kuhinja, sedem dvoposteljnih sob, restavracija z osemdesetimi sedeži in terasa v velikosti 125 m² s petdesetimi sedeži. Na razpolago sta dve parkirišči, 240 m² in 400 m². »Iščemo najemnika vile.«

[3] Ime Novi Šalek domačinom (prebivalcem Šaleka) danes kot ledinsko ime ni poznano, medtem ko od nekdaj in še danes obstajata Zgornji in Spodnji Šalek (Ober Schallegg in Unter Schallegg na kartah). Tudi najstarejši prebivalci, ki od rojstva živijo (oz. so živeli) v Šaleku, na začetku 20. stoletja niso pomnili, da so včasih vili in posestvu rekli Novi Šalek, torej je to najverjetneje »umetno« poimenovanje, ki so ga ustvarili in uporabljali lastniki vile, ki so prišli od drugod.

uradno uveljavilo, ko grofica Herberstein že ni bila več lastnica.[4]

Po drugi svetovni vojni je bilo posestvo z vilo in drugimi gospodarskimi objekti nacionalizirano. Prešlo je v upravljanje *Kmetijskega gospodarstva Šalek – Velenje.* V šestdesetih letih 20. stoletja so v vili uredili dom onemoglih in ostarelih, ki se je imenoval *Dom počitka Šalek*. Po njegovi likvidaciji je leta 1970 vilo prevzelo Gorenje in jo preuredilo v reprezentančni poslovno-gostinski objekt, ki je še danes prepoznavna vrhunska kulinarična destinacija. Okoli leta 1973 je bil pod njo urejen velik parterni vrt z dvema fontanama.[5] Leta 1983 je bila vila razglašena za kulturni spomenik lokalnega pomena.

V tem prispevku je nanizanih nekaj sklopov zanimivosti o stavbi in njenih plemiških lastnikih, kar daje fragmentarni vpogled v tridesetletno preteklost stavbe od njene izgradnje do konca prve svetovne vojne, ko je vilo kupila Marija Ana grofica Herberstein in Proskau. Zgodba o vili se nekako začne s poroko mlade baronice Ritter de Záhony z velenjskim graščakom. Arhitekt vile je načrtoval prav tako velik in razkošen prizidek, ki pa ni bil nikoli zgrajen. Na najstarejši znani fotografiji vile je ročni pripis *»Villa Waldeck«*. Posestvo okoli vile je bilo ograjeno, nanj je vodilo troje vrat iz različnih smeri. Skrivnostni lastnik vile pl. Eder se je vsak dan hodil kopat v tolmun na Paki, ki so ga zato poimenovali po njem »Ederjev tomf«. Posestvo je imelo svoj namakalni sistem, katerega ostanki so vidni še danes. Pod »tortasto hišico« (»Tortenhäuschen«) je bila »Majhna hiša« (»Speckhäusel«), v bližini steklenjak (»Glashaus«), na hribu Pirgl poletna senčna uta »Lusthojzl z vindharmoniko«, kamnita hišica pri kegljišču »Keglpan« pa je imela nekaj časa funkcijo mrtvašnice, česar pa se za razliko od prej nanizanih zanimivosti starejši Velenjčani dobro spominjajo še danes.

---

4 Še v času lastništva grofice Herberstein pred drugo svetovno vojno so uradno uporabljali ime Novi Šalek v prevodu in izpeljankah: npr. Novošaleško perutninarstvo. Domačini pa so že takrat govorili, da delajo »na Herbersteinu,« pri čemer je bilo mišljeno posestvo, ki je spadalo k vili.

5 Po načrtih Ivana Čamernika iz Sevnice. Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 649.

Kako so se baroni Ritterji iz Gorice znašli v Velenju

V grajski kapeli na Velenjskem gradu sta se **14. junija 1886 poročila Karl pl. Adamovich de Csepin** in **Gizela baronica Ritter de Záhony**.[6] Enaindvajsetletni ženin je bil sin Biance pl. Adamovich, takratne lastnice Velenjskega gradu[7] in vdove Karla (I.) pl. Adamovicha de Csepina. Dvaindvajsetletna nevesta je bila hči Marije baronice Ritter de Záhony,[8] vdove Alfreda barona Ritterja de Záhonya, ki je kmalu po hčerini poroki kupila zemljišče nedaleč od Velenjskega gradu, na katerem je bila nato zgrajena vila, ki je osrednji motiv tega prispevka.

Dober mesec po poroki na Velenjskem gradu, 26. avgusta 1886, je **Marija baronica Ritter de Záhony** s pogodbo kupila zemljišče od zakoncev **Bartolomeja in Ane Novak**, rojene Devčnik.[9] Vpis lastninske pravice v zemljiško knjigo je datiran

---

6 Poročna knjiga župnije sv. Martina Velenje 1850–1904, str. 61, pridobljeno na Matricula, 13. 10. 2024.

7 Leta 1858 je Karl (I.) pl. Adamovich de Csepin kupil Velenjski grad. Po njegovi smrti leta 1874 je njegovo premoženje, torej tudi nekdanjo Velenjsko gospoščino z Velenjskim gradom, podedovala njegova žena Bianca pl. Adamovich, rojena Capello, grofica Wickenburg, ki je leta 1896 prenesla lastništvo Velenjskega gradu na sina Karla (II.) in njegovo ženo Gizelo. Povzeto po: Poles in Poles, *Villa Bianca*, str. 18 in 19. Karl (27. 4. 1865 – 15. 11. 1940) in Gizela (Gisi, 22. 4. 1864 – 10. 3. 1939) sta pokopana v grobnici Auerspergov-Turjaških na Turjaku. Poles in Poles, *Villa Bianca*, str. 184 in 185.

8 Marija baronica Ritter de Záhony, roj. baronica Steininger, rojena 9. 8. 1845. Bila je pripadnica stare vojaške družine, njena mati pa je izvirala iz znane tržaške družine Sartorio; njena sestra je bila Angiolina baronica Ritter Sartorio. 14. julija 1863 se je baronica Marija na Dunaju poročila z Alfredom baronom Ritterjem de Záhonyjem (11. februarja 1840 – 22. novembra 1865, Gorica). Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 32.

9 Zakonca Novak, p. d. Devčnik, stanujoča v Šaleku št. 40, sta postala lastnika parcele 5. januarja 1867, kot je razvidno iz zemljiške knjige. Ana Novak, roj. Devčnik 24. 7. 1831, je bila hči Elizabete in Franca Devčnika, poročena z Bartolomejem Novakom, roj. 15. 8. 1836, ki je bil sin Tomaža Novaka. Sodeč po vpisu v zemljiško knjigo sta zakonca Novak takrat stanovala v Šaleku št. 40 – v hiši, ki se je nahajala na posestvu, ki sta ga prodala. Prim. zemljiškoknjižno listino št. 3503/1883, Zemljiška knjiga, stara. Janežič, *Vila in posestvo Herberstein*, str. 10.

Bianca von Adamovich de Csepin, geborene Capello Reichsgräfin von Wickenburg, Sternkreuzordens-Dame, gibt Nachricht von der bevorstehenden Vermählung ihres, und weil. Sr. Hochwohlgeboren des Herrn Carl von Adamovich de Csepin, k. k. Kämmerer und Rittmeister a. D., Besitzer der Güter Tenye und Wöllan, Sohnes, Carl von Adamovich de Csepin, k. k. Lieutenant im Uhlanen-Regiment Franz II., König beider Sicilien, Nr. 12, mit der Hochwohlgeborenen Freiin Gisela von Ritter Záhony, Tochter weil. Sr. Hochwohlgeboren des Freiherrn Alfred von Ritter Záhony, und Ihrer Hochwohlgeboren der Freifrau Marie von Ritter Záhony, geborenen Freiin von Steininger.

Die Trauung findet am 14. Juni 1886, 11 Uhr Vormittags, in der Schlosskapelle zu Wöllan statt.

Schloss Wöllan, im Juni 1886.

Pisni oklic pred poroko oz. naznanilo poroke Karla pl. Adamovicha de Csepina in Gizele baronice Ritter de Záhony 14. junija 1886 na Velenjskem gradu. Izvirnik hrani Avstrijski državni arhiv na Dunaju.

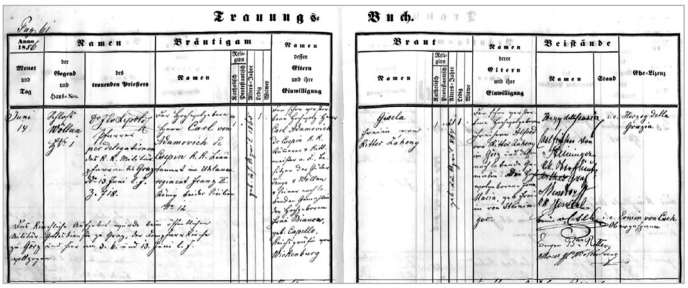

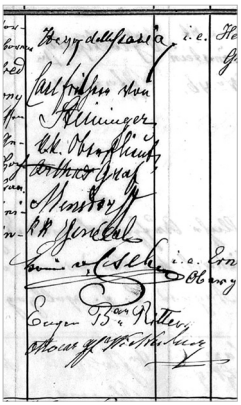

V poročno matično knjigo župnije sv. Martina v Velenju 1850–1904 je 14. junija 1886 vpisana poroka na Velenjskem gradu. Pri vpisu poroke se je kot priče podpisalo šest imenitnikov: Herzog della Grazia, Carl baron Steininger (nevestin sorodnik po materini strani), k. k. Oberstleutn[ant]. Artur grof Mensdorff, k. k. General (kasnejši drugi mož ženinove matere), Ervin pl. Cseh, Obergespann, Evgen baron Ritter (domnevno nevestin stric po očetovi strani in družinski kronist) in Otokar grof Wickenburg (»Ottokar Graf von Wickenburg.«, ženinov stric po materini strani).

z **12. oktobrom 1886**. Kupljene so bile parcele, ki so se vodile v zemljiškoknjižnem vložku št. 35, k. o. **Šalek**.[10] Morda je ravno hčerina poroka botrovala baroničini odločitvi o nakupu nepremičnin v neposredni bližini Velenjskega gradu, kjer je hči Gizela po poroki živela in si ustvarila družino.

Te nepremičnine je baronica Ritter de Záhony **4. novembra 1890** s kupno pogodbo prenesla na svojega sina **Alfreda barona Ritterja**, ki se predhodno navaja kot naročnik načrtov za gradnjo vile pri dunajskem arhitektu Ottu Hieserju v letih 1887–1888, torej še preden je formalno postal lastnik nepremičnine, na kateri so zgradili vilo.

V zemljiški knjigi zasledimo z dnem **1. oktober 1890** prvi vpis vile s številko 46 na gradbeni parceli 63/2.

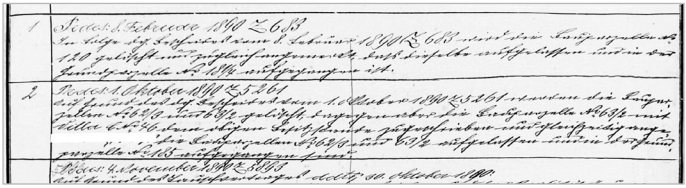

Prva omemba vile s številko 46 v zemljiški knjigi leta 1890.

Kmalu za prvim nakupom nepremičnin v Velenju leta 1886 je **2. februarja 1888** baronica Ritter de Záhony kupila še sklop parcel, ki so se vodile v zemljiškoknjižnem vložku št. 228, k. o. Velenje, in neposredno mejile na zemljišče, katerega lastnica je že bila. Lastništva teh nepremičnin pa ni prenesla na svojega sina, temveč leta **1898** neposredno na **Jožefa pl. Ederja**, ki mu je istega leta vilo s pripadajočimi nepremičninami prodal tudi Alfred baron Ritter.

[10] Zemljiška knjiga, stara, vl. št. 35, k. o. Šalek.

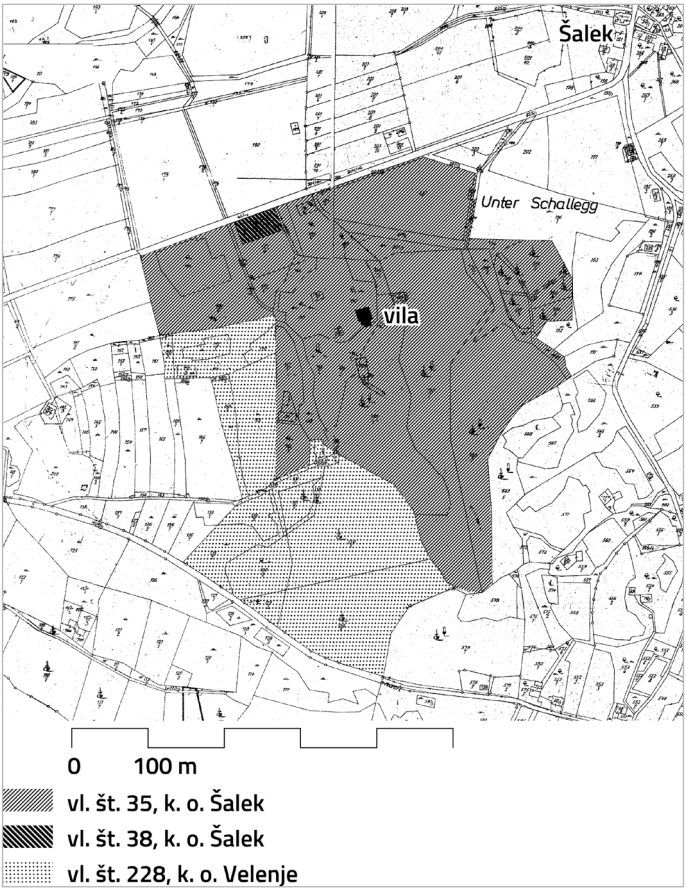

Zemljišče v lasti Marije baronice Ritter de Záhony.[11] *Lastnik tega območja je bil od leta 1898 Jožef pl. Eder, ki je leta 1912 kupil še majhno zemljišče ob cesti.*[12] *Vse te nepremičnine pa je nato Jožef pl. Eder leta 1918 prodal Mariji Ani grofici Herberstein in Proskau.*

11 Parcele v dveh zemljiškoknjižnih vložkih št. 35, k. o. Šalek, in št. 228, k. o. Velenje, (stanje parcel v vložkih leta 1918).

12 V stari zemljiški knjigi se parcele vodijo pod vl. št. 38, k. o. Šalek.

Kdo so bili Ritterji de Záhonyji, ki se v zadnji četrtini 19. stoletja pojavijo v Velenju? Bili so člani ene najbogatejših goriških družin, ki je svoje premoženje pridobila predvsem z delovanjem v industriji.[13]

Nemška rodbina Ritter izvira iz Frankfurta na Majni. Prve pripadnike meščanske rodbine luteranskih duhovnikov, kasneje v plemstvo povzdignjenih povzpetniških veletrgovcev in tovarnarjev, je mogoče slediti od začetka 16. stoletja dalje.[14] Drug za drugim so neprekinjeno zasedali najpomembnejše duhovne funkcije v mestu. V Frankfurtu so bili do leta 1807.[15] Po poslovnih potovanjih po Sredozemlju so se ustalili v Avstriji,[16] sprva v Trstu, od tam pa so leta 1819 na Goriško in Gradiško preselili rafinerijo trsnega sladkorja.[17] Od tam so s sladkorjem po imenu »Görzer Zucker« oskrbovali vse avstrijske province, vse do Sedmograške.[18]

Selitvi rafinerije sladkorja je v sredini 19. stoletja sledila izgradnja hidravličnega mlina in predilnice bombaža ter svilenih odpadkov v Stračicah pri Gorici.[19] V takrat največjem industrijskem objektu v deželi so zaposlovali več kot dva tisoč delavcev.[20] Zanje so zgradili tudi stanovanjsko kolonijo, ki se je imenovala »Ritterjevo mesto.«[21] Poleg ustanavljanja novih

---

13 Devetak, *Vstop žensk v javni prostor,* str. 184.

14 Najstarejši poznani prednik Matija Ritter I. je bil osebni prijatelj dr. Martina Lutra. Tako Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 2, 3 in 49.

15 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 1 in 7.

16 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 7: Janez Krištof Ritter je odpotoval najprej v London, na Sicilijo in Malto, od tam pa v Trst.

17 Povzeto po Devetak, *Vstop žensk v javni prostor*, str. 38.

18 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 9 in 12.

19 Devetak, *Vstop žensk v javni prostor*, str. 38. Tako povzema Devetak, »Mati revežev: drobci iz javnega delovanja Angioline Ritter von Záhony«. str. 9.

20 Devetak, *Vstop žensk v javni prostor*, str. 38.

21 Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji,* str. 281. V delavski koloniji je leta 1871 živelo kar 128 družin. Kolonija je imela tudi slovensko-italijansko šolo in celo vrtec, tako: Devetak, *Vstop žensk v javni prosto*, str. 38. Zdaj ni veliko vidnega, z izjemo delavskega naselja iz leta 1871, ki je

gospodarskih objektov je družina Ritter financirala tudi železniško povezavo s Trstom in Vidmom, ki je bila zgrajena leta 1860.[22] Člani družine so leta 1850 pripomogli tudi k ustanovitvi Cesarsko-kraljeve obrtne in industrijske zbornice, ki je predstavljala prelomnico v razvoju industrije in večje obrti.[23]

Ritterji so torej zasloveli zaradi vzpostavitve in razvoja industrije na Goriškem in Gradiškem, pomembno pa so se angažirali tudi v dobrodelni dejavnosti.[24] S svojim delovanjem in projekti so si pridobili pomembno mesto v goriški družbi, gospodarstvu in politiki.[25]

Leta 1829 so bili Ritterji zaradi zaslug v gospodarstvu povzdignjeni med madžarsko plemstvo in dobili predikat »de Záhony,«[26] po svojem posestvu Záhony na severozahodnem Madžarskem.[27] Zaradi izjemnih zaslug v trgovini in industriji so bili leta 1855 sprejeti v avstrijski viteški stan (nem. Ritterstand),[28] leta 1869 pa so bili povišani še med avstrijske barone (nem. Freiherrnstand).[29]

Janez Krištof Ritter (1782–1838) se je na začetku 19. stoletja iz Frankfurta priselil v Trst in nato v Gorico. Z drznimi trgovinskimi podvigi ter izjemnim čutom za trgovanje si je ustva-

---

ostalo skoraj nedotaknjeno, čeprav gre za zasebne hiše. V tem naselju je še vedno mogoče prepoznati dva tipa domov, tiste za eno do dve družini in tiste tako rekoč za družabne namene, kjer so skupne pralnice, šola in sejne sobe, povzeto po: »Gorizia«.

22 Devetak, »Mati revežev: drobci iz javnega delovanja Angioline Ritter von Záhony«, str. 9.

23 Devetak, *Vstop žensk v javni prostor*, str. 37.

24 Devetak, *Vstop žensk v javni prostor*, str. 32.

25 Devetak, »Mati revežev: drobci iz javnega delovanja Angioline Ritter von Záhony«, str. 9.

26 Tako Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 11.

27 »De Záhony«. Zahony je danes mesto na skrajnem severovzhodnem delu Madžarske, blizu tromeje z Ukrajino in Slovaško, tako: »Záhony«. Hkrati se tako imenuje tudi okrožje, tako: »Záhony okrožje«. Zračna razdalja med Gorico in Zahonyjem je 700 kilometrov.

28 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 22.

29 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 24.

ril znatno premoženje.[30] Ravno on je bil zaradi svojih zaslug v gospodarstvu povzdignjen med madžarsko plemstvo in je pridobil zase, ženo in vse njune potomce častni pridevek »de Záhony«.[31]

Njegovo dolgoletno uspešno kariero je nadaljeval njegov drugi sin **Julij Hektor pl. Ritter de Záhony** (1816–1878). Enaindvajsetleten je z dovoljenjem trgovskega sodišča v Trstu in razglašen za polnoletnega lahko prevzel vodstvo velike tovarne sladkorja v Gorici.[32] V bližini Ogleja je kupil okrog 1300 hektarjev veliko posestvo Monastero.[33] Zaradi izjemnih zaslug v trgovini in industriji je bil najprej leta 1855 sprejet v avstrijski viteški stan,[34] leta 1869 pa z listino kot tovarnar in predsedujoči goriški trgovski in obrtni zbornici s priznavanjem njegovih zaslužnih in domoljubnih dosežkov povišan v avstrijski baronski stan.[35]

Prvorojenec Julija Hektorja barona Ritterja de Záhonyja je bil **Alfred baron Ritter de Záhony** (1839[36]–1865). Obiskoval je kmetijsko šolo v Ungarisch Altenburgu na Madžarskem, nato si je dlje časa nabiral izkušnje na kraljevih kmečkih posestvih v Angliji. Leta 1963 se je na Dunaju poročil z **Marijo baronico Steininger** (ki se je leta 1886 kot vdova pojavila v Velenju na hčerini poroki in kupila nepremičnine).[37] Alfed baron Ritter de Záhony je prevzel upravljanje očetovega posestva Monastero pri Ogleju, vendar je kmalu za tem po kratki bolezni, star okoli šestindvajset let, umrl. Njegov sin Alfred je bil takrat star nekaj manj kot tri mesece, hči Gizela pa leto in pol.[38]

---

30 Več o tem: Janežič, *Vila in posestvo Herberstein*, str. 13.

31 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 11.

32 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 15.

33 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 19. Posestvo Monastero pri Ogleju je še danes v lasti potomcev družine Ritter de Záhony. Ukvarjajo se z vinarstvom. Vinogradniška tradicija samostanskega posestva živi še danes s sedmo generacijo družine Ritter de Záhony, povzeto po: »Barone Ritter de Záhony«.

34 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 22.

35 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 24.

36 V literaturi se pojavljata dve letnici rojstva, 1839 in 1840.

37 Povzeto po: Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 32.

38 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, st. 32.

Alfredova žena **Marija baronica Ritter de Záhony** je po približno letu in pol od poroke postala vdova. O njej je v kroniki rodbine Ritter Záhony iz leta 1915 zapisano, da je – takrat stara sedemdeset let – še vedno izredno ljubezniva dama, ki je vedno pripravljena pomagati vsakomur z nasveti in podporo po svojih močeh.[39]

O baroničinem sinu Alfredu, lastniku vile z zemljišči v Velenju, zaenkrat ni veliko znanega. Je pa v Velenju pustila velik pečat njegova sestra Gizela, ki se je poročila z velenjskim graščakom. O tej povezavi je leta 1889 poročalo časopisje takole:

»Pravi okras naše Šaleške doline je nova »Villa Ritter«, ki krona položno vzpetino med Velenjem in Šalekom in tako vlada nad celotno dolino. Je pa tudi sreča za našo z denarjem revno dolino, da se je priljubila tako bogati družini, kot so baroni Ritterji, ki so se tu za dlje časa naselili. Naj iz najtesnejše povezave te baronske družine z družino pl. Adamovich de Csepin, slovečo po vsej dolini zaradi svoje dobrodelnosti, za to območje izidejo kar največje koristi.«[40]

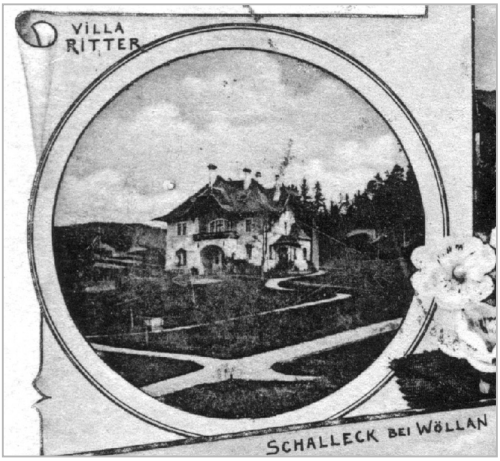

Vila Ritter na razglednici, poslani domnevno leta 1900. Detajl. Izvirnik hrani domoznanski oddelek Knjižnice Velenje.

39 Ritter Freiherr de Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 32.

40 O. C., »Aus dem Schallthale«, str. 3.

Vila Ritter oz. dvorec Ritter de Záhony v Stračicah pri Gorici. Dvorec je bil zgrajen v drugi polovici 19. stoletja, sredi parka nad dolino Soče nad nastajajočim kompleksom tovarn, ki so bile v lasti družine Ritter. Po požaru dvorca leta 1990 se je ta spremenil v razvalino, ki pa so jo med letoma 2005 in 2010 prenavljali za potrebe univerze in goriškega tehnološkega središča.[41] *(Foto: Igor Sapač, 2009)*

Levo: Nad vhodnimi vrati vile v Velenju je še danes v kovani mreži ohranjen grb družine baronov Ritter de Záhony, najverjetneje iz obdobja izgradnje vile pred letom 1890: v zgornjem grbovnem polju je roka s pastirsko palico, v spodnjem polju so tri zlate zvezde na modrem polju. Umetnosti kovač je narobe interpretiral grafično podlogo in oblak, iz katerega sega roka, spremenil v nabran rokav. Krona s tremi jagodovimi listi se ne veže na specifičen plemiški pridevek. Po heraldičnih pravilih mrežasto okrasje ni del grba.[42] *(Foto: Špela Poles, 2002) Desno: risba hišnega grba, očiščenega neheraldičnih elementov.*[43]

---

41 Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji,* str. 280, 282. Prim. tudi: »Vila Ritter Stračice«.

42 Janežič, *Vila in posestvo Herberstein*, str. 17.

43 Več o razvoju grba rodbine Ritter v Janežič, *Vila in posestvo Herberstein*, str. 17–20.

Pogled proti glavnemu vhodu v vilo, kjer je viden grb v kovani mreži. Nad okulusom na pročelju v nadstropju sta vidni dve lisi, kjer sta bila po vsej verjetnosti dva grba, ki pa sta odstranjena/prepleskana (?).

Pogled v nasprotni smeri: iz sprejemnice vile skozi glavna vhodna vrata navzven. Fotografiji sta posneti v času lastništva grofice Herberstein. Izvirnika hrani Hanns Christoph Herberstein.

Ta hišni grb je bil doslej nekritično pripisan Herbersteinom, morda zato, ker Ritterji v lokalnem ljudskem spominu že dolgo niso več prisotni. Takšen grb je bil povzet v novodobno grafično podobo, uporabljen je bil na platnici stare vpisne knjige gostov in na reklamni tabli ob cesti kot zaščitni znak nekdanjega Penziona Vila Herberstein oz. restavracije. Tudi danes je ime vile grafično povezano s hišnim grbom v logotip: Ritter de Záhonyjev grb in ime rodbine Herberstein, spodaj so štiri zvezdice, ki označujejo turistično kategorijo nastanitvenega obrata.

Se je vila sprva imenovala Vila Waldek?

Na zemljevidu župnije sv. Martina pri Šaleku iz leta 1890[44] je na območju Šaleka vrisana stavba, pod njo pa napis »Villa Waldeck«. Stavba je v primerjavi z okoliškimi velika. Severovzhodno od nje je manjša stavba brez označbe imena. Do vile vodi pot, ki se od glavne ravne ceste med trgom Velenje in vasjo Šalek odcepi pri dveh stavbah, označenih s priimkom Krajnc. Ta pot pa ne vodi frontalno do glavnega vhoda v vilo, ampak do njene južne fasade, kot še danes. V neposredni okolici vile in stavbe ob njej je označen podroben preplet vijugastih in zaokroženih poti, kar kaže na park.

[44] Prvo napotilo na zemljevid iz leta 1890, kjer je označena vila, je v publikaciji Medved, *Pogled skozi objektiv družine grofov Herberstein in Proskau*, str. 24.

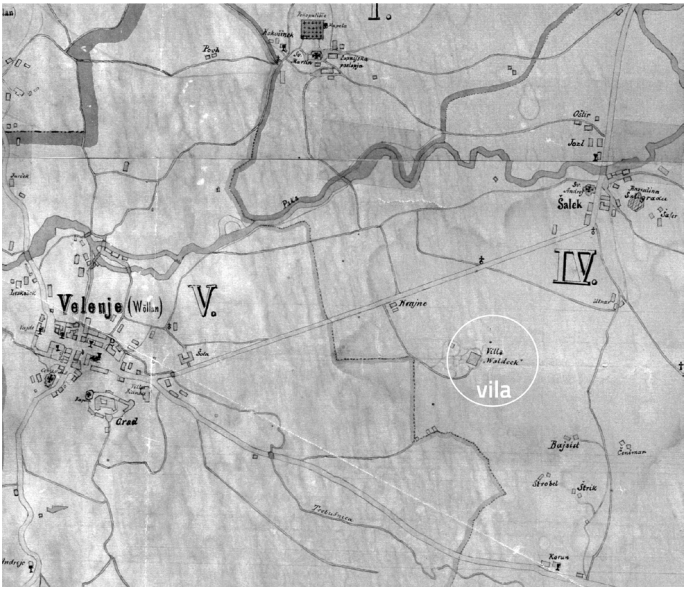

»Zemljevid župnije sv. Martina pri Šaleku po zemljiških mapah velenjske in škalske občine sestavil l. 1890 Josip Mešiček, kapelan.« Kopijo hrani Muzej Velenje.

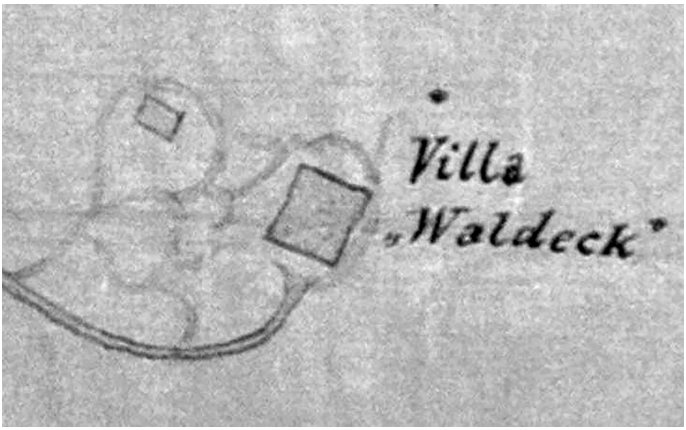

Vila Waldek na zemljevidu župnije sv. Martina pri Šaleku iz leta 1890. Izrez. Kopijo hrani Muzej Velenje.

Jugovzhodno od vile so še tri manjše stavbe, od katerih je označena pot do ceste iz Velenja proti Celju, medtem ko povezave z vilo ni označene. Severno od vile je ob križišču ceste in poti označena t. i. »poljska« kapela, ki so ji nekoč rekli Špenkova oz. nazadnje Časova kapela. Bila je porušena ob širjenju ceste.[45] Druga kapela na zemljevidu iz leta 1890 je označena ob križišču v Šaleku. To je bila Stropnikova kapela. V njej je bil včasih kip sv. Alojzija. Kapela je bila prav tako kot Časova porušena ob širitvi ceste. Zgrajena je bila nadomestna kapela, ki v bližini tunela stoji še danes in je v lasti družine Špital.[46]

Stropnikova kapela v Spodnjem Šaleku. Izvirnik fotografije hrani Ciril Metod Špital.

Najstarejše upodobitve vile so na starih razglednicah s konca 19. in začetka 20. stoletja. Neprecenljive vrednosti pa je edinstvena stara fotografija,[47] nedatirana, a verjetno najstarejša znana doslej, posneta proti koncu gradnje vile ali neposredno po njej, vsekakor pa pred letom 1890, saj je na njej stavba, ki v času nastanka zgoraj omenjenega zemljevida župnije sv. Martina pri Šaleku leta 1890 ni več vrisana, torej je bila takrat že porušena.

45 Ciril Metod Špital, intervju dne 23. 1. 2024.

46 Ciril Metod Špital, intervju dne 23. 1. 2024.

47 Prva objava fotografije je v publikaciji Medved, *Pogled skozi objektiv družine grofov Herberstein in Proskau*, str. 25.

Vila z okoliškimi stavbami. Izvirnik fotografije hrani Ciril Metod Špital.

Kar je edinstveno in še posebej zanimivo, je torej dejstvo, da je na fotografiji med vilo na desni in kmečko hišo s čopasto streho na levi še tretja stavba, enonadstropna in najpreprosteje grajena med vsemi tremi. Te stavbe ni več na nobeni od najstarejših ohranjenih razglednic niti se je nihče od domačinov ni spomnil ali je omenil. Tudi na zemljevidu iz leta 1890 je ni, temveč je pod vilo na tem mestu nakazan park. Stavba je bila zidana, enonadstropna, z dimnikom in krita s kritino. V pritličju je bilo dvoje vrat, v nadstropju pročelja pa tri okna; dve sta izrazito majhni.[48]

Na fotografiji vile je zanimiva tudi kompozicija vseh treh stavb, v ozadju pa so ruševine Šaleškega gradu in za njimi Paški Kozjak. Med kmečko hišo in stavbo na sredini zavije kolovozna pot, ki najverjetneje takrat še ni vodila dalje do glavnih vhodnih vrat vile; ta povezava na zemljevidu iz leta 1890 ni označena, je pa razvidna s kasnejših fotografij. Po vsem pobočju so nasajena

48 Na zadnji strani fotografije je s svinčnikom ročno in precej nečitljivo zapisan kratek recept za regratovo solato (Kuhblumensalat). Prevod iz nemščine: »*Liste skuhati v slani vodi do mehkega, ohladiti in pripraviti z limono, kisom, oljem*.«

Vila Waldek. Izrez. Izvirnik fotografije hrani Ciril Metod Špital.

številna drevesa. Pred vilo stoji pet moških: dva sta domnevno v temnih oblekah, trije imajo dolge predpasnike, najverjetneje pa vsi klobuke. Spodaj na sredini fotografije je ročni pripis »Villa Waldek«. To je bilo najverjetneje prvo ime vile, ki je – kot je razvidno s fotografije – stala ob robu gozda (der Wald, nem. gozd; die Ecke, nem. vogal).

»*Villa Waldek*«. *Ročni pripis na fotografiji.*

Območje je pred gradnjo vile pripadalo kmetiji Devčnik. Stavbe so označene na mapi franciscejskega katastra leta 1825 (stik k. o. Velenje in k. o. Šalek) in imajo stavbne številke 62, 63, 64 in 65. Kasneje, konec 19. stoletja, so v zemljiški knjigi za to območje vpisani gospodarsko poslopje (62/3 Meierhof), stanovanjska hiša št. 40 (63/1 Wohnhaus C. No. 40), svinjak (63/2 Schweinstall), klet za žito (64 Getreidekeller) in kozolec (120 Getreideharpfe).

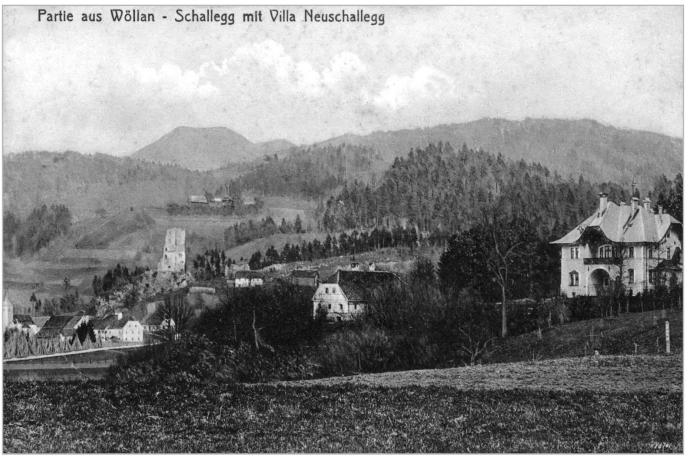

Vila na razglednici z začetka 20. stoletja. Izvirnik hrani domoznanski oddelek Knjižnice Velenje.

Sloviti arhitekt Otto Hieser z Dunaja projektira vilo v Velenju

Za leti **1886 in 1887** je med seznamom del dunajskega arhitekta Otta Hieserja naveden »*grad Novi Šalek pri Velenju za barona Ritterja*«.[49] Vila je bila zgrajena kmalu za tem; leta 1889 jo omenja časopis Südsteirische Post,[50] v zemljiški knjigi pa se prvič omeni **1. oktobra 1890**. Baroničin sin **Alfred baron Ritter de Záhony** je kot lastnik zemljišča v zemljiško knjigo vpisan **4. novembra 1890** na osnovi prodajne pogodbe z dne 28. in 30. oktobra 1890. In ravno on je naveden kot naročnik načrtov za vilo pri arhitektu Hieserju.

Arhitekt Otto Hieser okoli leta 1885, neznani fotograf. Izvirnik hrani Muzej Dunaj, inv. št. 60775.[51]

[49] »1886–1887 Schloss Neu-Schalleck bei Wöllan, SLO (für Baron Ritter)« Architektenlexikon Wien 1770–1945, Otto Hieser, dostopno na »Architekturzentrum Wien.« Na podatek je napotil dr. Miha Preinfalk in je bil prvič objavljen v Poles, »Odkrit arhitekt Vile Herberstein in načrti za prizidek«, str. 36.

[50] »Schönstein als zukünftiger Curort«, str. 1.

[51] Optično prebrani dokument: »Otto Hieser«.

Kdo je bil sloviti arhitekt, ki je pustil pečat tudi v Velenju?[52] Otto Hieser (1850–1892) je vilo načrtoval na vrhuncu svoje slave, le nekaj let pred smrtjo.[53] Izobrazil se je na pariški in dunajski akademiji, vendar se je začasno odrekel obetavni karieri in študijsko potoval v Italijo. Samostojno je deloval od leta 1873. Izkušnje, ki jih je v mladih letih pridobil v tujini, so verjetno prispevale k njegovemu kasnejšemu izrazito mednarodno usmerjenemu udejstvovanju. V zelo kratkem času je Hieser postal zelo ugleden in iskan arhitekt tako doma kot v tujini. Ustvarjal je v slogu historizma in jugendstila.[54]

Hieserjevo najbolj znano delo Stephaniebrücke (od leta 1919 Salztorbrücke) na razglednici iz leta 1898. Izvirnik hrani Muzej Dunaj, inv. št. 93740/141.[55]

Med zgradbami, ki jih je projektiral, prevladuje stanovanjska gradnja: mestne palače plemiških in meščanskih naroč-

---

52 Biografija arhitekta je povzeta po Poles, »Odkrit arhitekt Vile Herberstein in načrti za prizidek«, str. 36.

53 V istih letih je načrtoval še Villo Harnoncourt, Wien 2, Prater, Sportclubstraße 2 / Laufbergergasse 12, ki ni več ohranjena. Zanimivo je to, da se grofje Harnoncourji-Unverzagti pojavijo približno trideset let prej v Velenju kot graditelji Vile Bianca oz. prezidave starega gospodarskega poslopja Velenjskega gradu v plemiško bivališče. To se je zgodilo okoli leta 1855. Prim. Poles in Poles, *Villa Bianca*, str. 52.

54 »Archinform Otto Hieser«.

55 Optično prebrani dokument: »Stepahniebrücke«.

nikov, dvorci in vile. Med arhitektovimi deli na Dunaju je imela velik sloves danes podrta Vila Harnoncourt. Zgrajena je bila v letih 1886 in 1887 v dunajskem Praterju, okolišu, ki do takrat ni bil namenjen za reprezentativne novogradnje. Na Dunaju je Hieser načrtoval nekaj šolskih objektov, mavzolejev, osnovo za Haydnov spomenik in objekte dirkališča Freudenau.[56] Njegovo najbolj znano delo je most čez kanal Donave Stephaniebrücke, danes Salztorbrücke.[57]

Hieserjeva dela najdemo tudi zunaj Dunaja, po vsej nekdanji avstro-ogrski monarhiji in v Nemčiji. Nekaj mesecev po možganski kapi je Hieser v začetku leta 1892 umrl, star še ne polnih 42 let. Kljub razmeroma kratki ustvarjalni dobi dvajsetih let je zapustil obsežen in raznolik opus. Veliko njegovih del je bilo realiziranih šele po njegovi smrti.

Leta 1893 je bila v nemški strokovni reviji *Architektonische Rundschau* z objavo risb predstavljena »*vila barona Ritterja v Velenju pri Celju*«[58] s prizidkom. Načrtoval ju je (v času objave risb že pokojni) arhitekt Hieser. Prizidek z vogalno rondelo bi se držal severne fasade vile. Bil bi približno tako dolg kot vila, a višji. V pravokotnem delu prizidka bi bila velika dvorana, verjetno namenjena druženju plemiških družin; plesom, banketom ... Večetažni razgledni prostor v rondeli bi nudil širok razgled na Šaleško dolino med Velenjskim gradom in gradom Šalek.

Dejstvo gradnje vile je bilo na začetku tega stoletja (po več kot sto letih) očitno že tako odmaknjeno, da se je v spominu nekaterih najstarejših domačinov ohranilo védenje, da je vilo načrtoval in zgradil domači zidarski mojster **Jurij Stropnik**, ki naj bi ga za njegovo delo nagradili z zemljiščem na bližnjem hribu Pirgl in zemljiščem ob cesti. V zameno za Pirgl naj bi od Herbersteinov dobil koželjsko hosto (na bližnjem hribu Koželj).

---

56 »Archinform Otto Hieser«.

57 »Personalnachrichten«, str. 207.

58 »Villa des Baron Ritter in Wölhau (napačen zapis kraja, pravilno Wöllan) bei Cilli (Untersteiermark); erbaut vom † Baurat Otto Hieser«. Prim: »Architektonische Rundschau«.

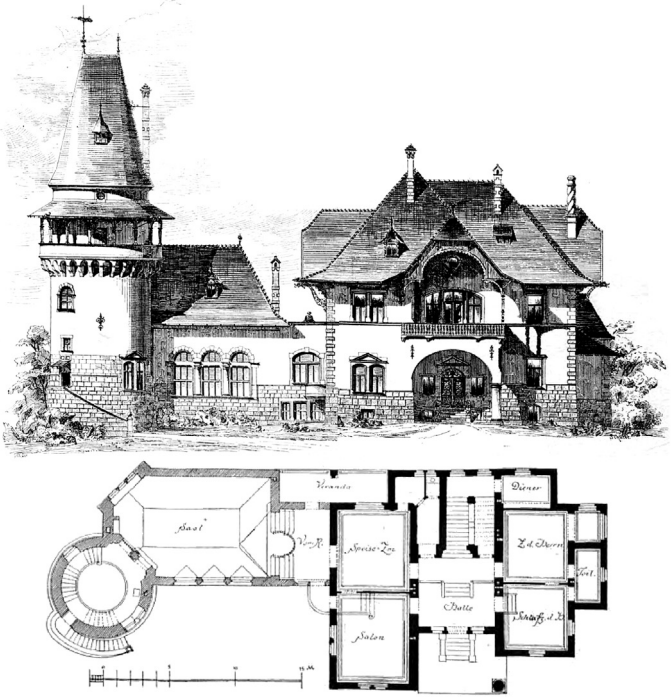

Vila barona Ritterja po načrtih arhitekta Otta Hieserja z nerealiziranim prizidkom. Združene risbe so izvorno objavljene v Architektonische Rundschau, 1893, Tafel 21, 22.

Stropnikovo delo so bile menda vse kapelice v Šaleku. Drugi povezujejo gradnjo vile z zidarskim mojstrom Paternežem.[59]

Drugo ljudsko izročilo – prav tako z začetka tega stoletja – pravi, da je bila gradnja nove vile pogubna za tesarskega mojstra **Andreja Hudovernika**, ki je za izdelavo ostrešja sklepal pogodbo z naročnikom. Hudoverniki so bili stara premožna tesarska družina na širšem velenjskem območju. Mojster naj bi imel svojega kočijaža, ki ga je vozil na oglede objektov, kjer so izvajali naročila (mdr. naj bi delali ohišje gradu Turn v Hrastovcu pri Velenju). Za vilo si je mojster menda ogledal načrte

[59] Janežič, *Vila in posestvo Herberstein*, str. 13.

in se pogodil za ceno, za katero se je kasneje izkazalo, da naj bi bila prenizka. Ker je moral naročilo dokončati, se je po ljudskem spominu menda močno zadolžil. Prodati je moral vse svoje imetje z gozdovi vred, obdržati mu je uspelo le hišo pod hipoteko.[60]

Neizpodbitno dejstvo pa je, da so z začetka 20. stoletja še ohranjene kopije načrtov vile za »*Schloss Neuschallegg bei Wöllan*«, pod katere se je podpisal še en dunajski arhitekt, Martin Ardaker. Poleg detajlnih izrisov vseh fasad so ohranjeni še tlorisi in prerezi. Na načrtih sta arhitektov žig in podpis. Načrti so datirani v leto 1907.[61]

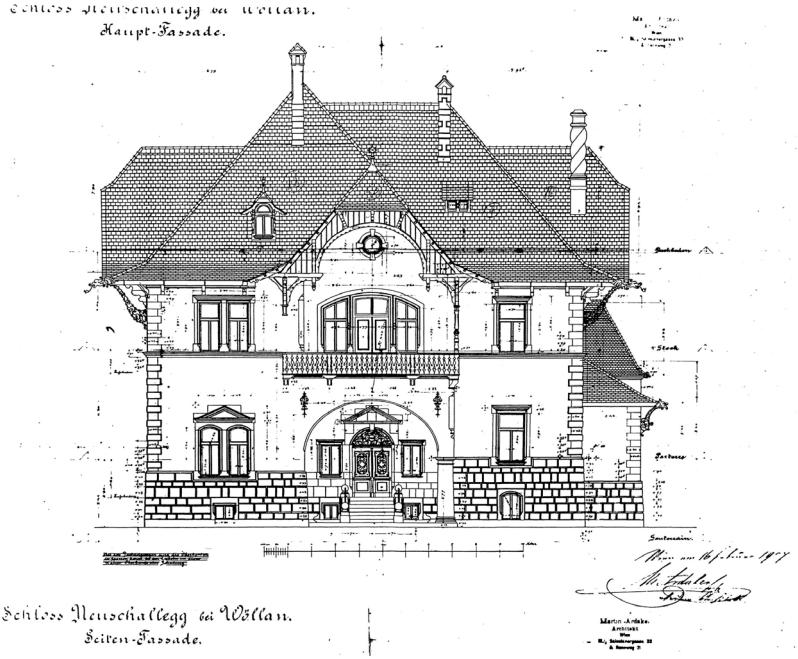

Del načrtov za vilo – gradič Novi Šalek iz leta 1907 z arhitektovim žigom in podpisom Martin Ardaker, III. Salesianergasse 3, Dunaj. Izvirnike načrtov hrani arhiv Gorenja Gostinstva, d. o. o.

60 Janežič, *Vila in posestvo Herberstein*, str. 13.

61 Janežič, *Vila in posestvo Herberstein*, str. 27–30.

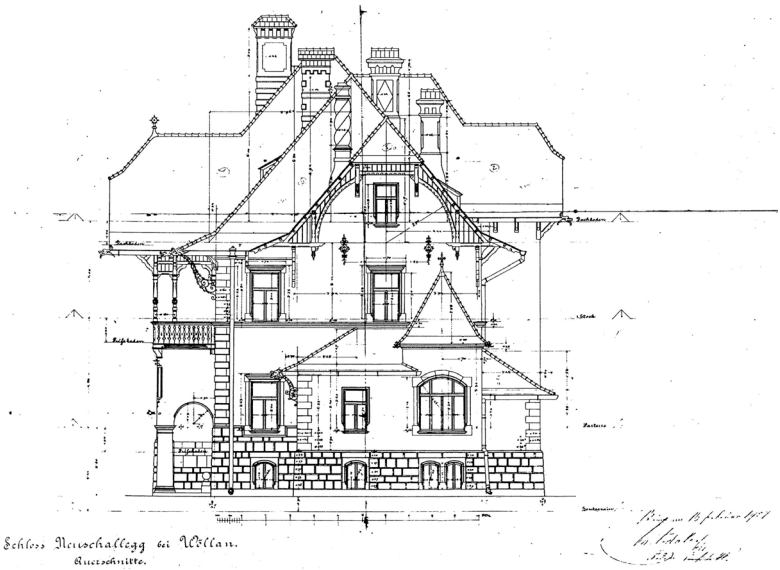

Schloss Neuschallegg bei Wallan.
Querschnitte.

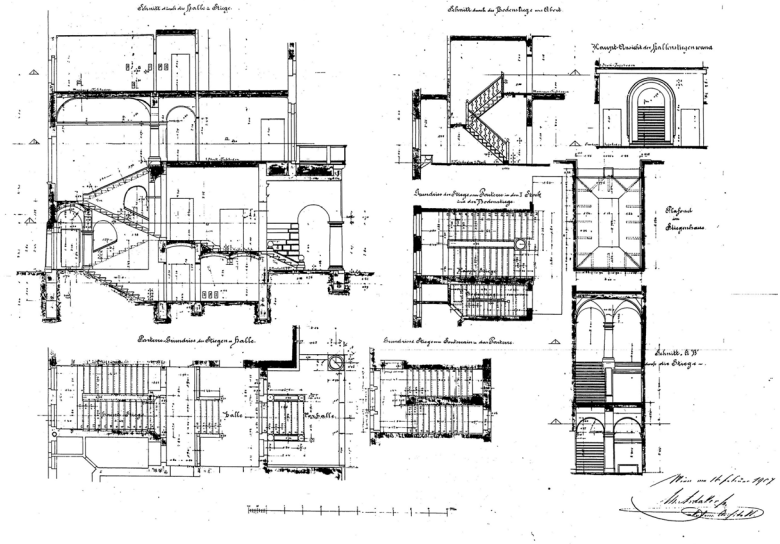

»Haupttor, Schalleger Tor und Cillier Tor«[62]

Posestvo, ki je spadalo pod vilo, je bilo v celoti ograjeno. Že na fotografiji z leta 1899 je bila vzdolž ceste Velenje–Slovenj Gradec na kamnitem podstavku visoka železna, ročno kovana črna ornamentirana ograja, ki naj bi jo dal postaviti že pl. Eder. Vsake štiri metre so bili postavljeni nosilni železni stebri, kjer se je ograja pravokotno nekoliko izbočila. Spodnji del ograje je bil zidan iz zelenih zafugiranih kamnitih plošč. Ta del je bil visok približno meter in širok pol metra; po njem so radi hodili otroci (»*Blo je fajn za obleko strgat, doma smo bli pa zato tepeni*«).[63] Železna ograja je bila visoka poldrugi meter. Ob njej za cesto je bil jarek za odvečno vodo, širok pol metra in globok meter. Teren ni bil raven, zato se je ograja v smeri proti Velenju spuščala v stopnicah. Po gozdu in ob straneh posestva je bila navadna črna ograja iz debele kovinske mreže, napete na hrastove stebre.

Levo: Velenjski del Šaleške doline leta 1899, pogled z gradu Šalek proti Velenjskemu gradu. Večina ravninskih površin so njive in nasadi hmelja. Skrajno levo posestvo in vila (označena). Izvirnik fotografije hrani Rudolf Gradišnik. Desno: Velenjski del Šaleške doline stoletje kasneje; pogled z gradu Šalek proti Velenjskemu gradu. Na mestu nekdanjih njiv in nasadov hmelja se je razvilo središče mesta Velenje. Danes je na tem mestu zrasla soseska Kardeljev trg, os Stantetove pa je usmerjena proti Vili Herberstein. Skrajno levo na fotografiji je nekdanje posestvo in za gozdom skrita Vila Herberstein. (Foto: Rok Poles, okoli leta 2002)

---

62 Glavna vrata, Šaleška vrata in Celjska vrata. Prevod poimenovanj v Popisu premoženja ob prodaji vile in posestva leta 1918. Zbirka zemljiškoknjižnih listin, št. 426/1918. Hrani ZAC. Povzeto po Janežič, *Vila in posestvo Herberstein*, str. 68.

63 Zapiski razgovorov z informatorji pred letom 2000 so v avtoričinem zasebnem arhivu.

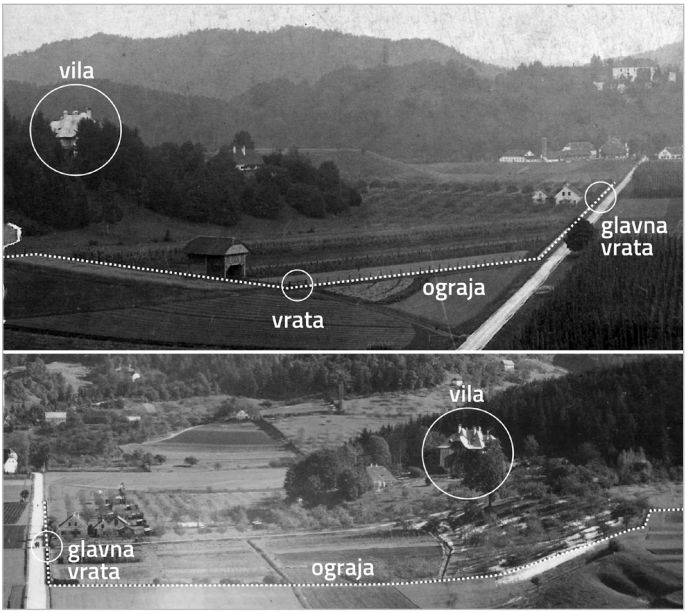

Zgoraj: Detajl fotografije iz leta 1899 z označenim vidnim delom ograje, ki je nekdaj obdajala posestvo, pogled s Šaleškega gradu proti Velenju. Izvirnik fotografije hrani Rudolf Gradišnik. Spodaj: Detajl fotografije iz približno dvajsetih let 20. stoletja, pogled z Velenjskega gradu proti Šaleku. Označen je le na fotografiji vidni del ograje. Izvirnik fotografije hrani Špela Poles.

Po drugi svetovni vojni, ob širitvi ceste Velenje–Slovenj Gradec, so ograjo podrli in jo raznosili. Približno dvajset metrov visoke ograje hrani Muzej Velenje v depoju. Nekdaj je krasila historistični balkon Velenjskega gradu, tu in tam pa še danes lahko vidimo manjše dele »herbersteinske ograje« pri nekaterih zasebnih hišah v Šaleku, pod šmarško cerkvijo in še kje. Na terenu se je ohranila le ograja (nekdaj je obdajala ribnik) v istem slogu znotraj posestva ob poti, ki vodi na vilo, ki je dosti nižja in ožja od tiste nekoč ob glavni cesti.

Detajl nizke železne ograje, ki je še danes ohranjena vzdolž ceste k vili in je nekdaj obdajala ribnik, tajht. Višina pribl. 77 cm. (Foto: Špela Poles)

Detajl visoke železne ograje, nekdaj vzdolž ceste od trga Velenje proti Šaleku. Višina pribl. 150 cm. Hrani jo Muzej Velenje. (Foto: Špela Poles)

V ograji, ki je obdajala posestvo, je bilo troje vrat: s celjske, velenjske in šaleške strani. Glavna vrata z velenjske strani, ki sta jih nosila obsežna železna pilona (na fotografiji sta vidna železna kandelabra), so bila v času lastništva grofice Herberstein menda vedno zaklenjena. Ob teh vratih so bila manjša, meter široka vrata – ta so bila navadno odklenjena. Enaka kot glavna in vedno zaklenjena so bila vrata na celjski in šaleški strani pod hribom Pirgl, le da niso bila tako razkošna. Ljudje so se spominjali, da si »herbersteinske ograje« zaradi hudih psov nihče ni upal preplezati.

Glavni vhod na posestvo Novi Šalek (desno) ob cesti iz Velenja proti Šaleku. Vidna sta dva visoka železna stebra (kandelabra), ki podpirata lok. Skrajno desno so vidna manjša vrata ob glavnem vhodu. Hiši ob cesti (levo na razglednici) takrat še nista bili v lasti pl. Ederja, čeprav sta bili znotraj ograjenega posestva. Te nepremičnine je pl. Eder kupil šele leta 1912 od Janeza in Marije Bernhard.[64] *Izvirnik razglednice (orig.), poslane leta 1900, hrani domoznanski oddelek Knjižnice Velenje.*

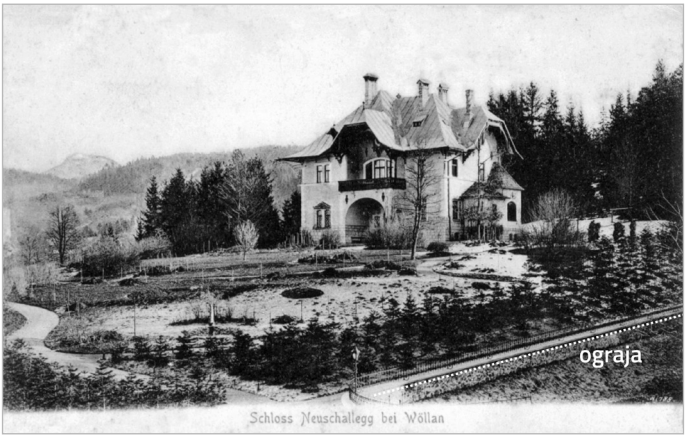

Na razglednici z začetka 20. stoletja je vidna nizka ograja (označena) s kandelabrom vzdolž ceste, ki je vodila do vile. Izvirnik razglednice hrani domoznanski oddelek Knjižnice Velenje.

64 Zemljiška knjiga stara, vl. št. 38, k. o. Šalek.

Domačini so se torej na začetku tega stoletja še spominjali nekdanjih treh vhodov na posestvo iz različnih smeri, to pa je bilo povzeto tudi v *Popisu premoženja ob prodaji vile in posestva*, ko je leta 1918 Jožef pl. Eder s kupno pogodbo prenesel lastninsko pravico na Marijo Ano grofico Herberstein in Proskau.[65]

O tej prodaji se je med ljudmi govorilo, da naj bi »*Herberstein najprej kupil vilo, kasneje pa še preostalo posestvo za denar, ki ga je dobil od prodaje dragocenosti iz ene sobe v vili. Eder je zaradi tega kasneje nekako zblaznel.*«[66]

Dvajset let pred prodajo grofici Herberstein, leta 1898, je Jožef pl. Eder pridobil lastninsko pravico od Ritterjev de Záhonyjev.

Kovinska puščica vrh strehe vile z inicialkama Jožefa pl. Ederja (J. E.) in letnico 1898 (ko je postal lastnik vile in posestva) ter edini ohranjeni dimnik vile od nekdaj petih v beneškem slogu. Strelovodi naj bi bili nekdaj srebrni. (Foto: Špela Janežič, 2001)

Kdo je bil skrivnostni zvezdoslovec, ki se je kopal v Ederjevem tumfu? O lastniku vile Jožefu pl. Ederju do sedaj ni veliko znanega. Bil je iz Budimpešte. Ljudje so se ga spominjali

65 Prevod popisa premoženja v Janežič, *Vila in posestvo Herberstein*, str. 157 do 170. Zbirka zemljiškoknjižnih listin, št. 426/1918. Hrani ZAC.

66 Zapiski razgovorov z informatorji pred letom 2000 so v avtoričinem zasebnem arhivu.

kot Madžara, »*prvega lastnika vile*«, ki je bil »*zvezdoslovec, brez potomcev in je živel z neko žensko na koruzi, tako da je bil v tem oziru čudaški.*«[67]

Ko je **Jožef pl. Eder** kupoval v Velenju vilo in posestvo, je trenutno stanoval na Gutenbüchlu v Šoštanju, kot je razvidno iz kupne pogodbe iz leta 1898: *»Josef von Eder, Priwatier aus Budapest, derseits wohnhaft zu Gutenbüchl bei Schönstein.«*[68] Ravno v tistem času se navaja kot lastnik dvorca Gutenbüchl v Ravnah pri Šoštanju **Gustav pl. Eder**, ki je imel dvorec v lasti med letoma 1896 in 1902 in je uredil nov park pred dvorcem.[69] Zagotovo ni naključje, da se v istem času hkrati v Velenju in bližnjem Šoštanju pojavita dva Ederja, oba z velikimi ambicijami za parkovne zasnove svojih dveh prestižnih plemiških bivališč v Šaleški dolini. Kot tudi ni naključje, da je v času lastništva Gustava pl. Ederja leta 1899 nastal steklenjak za dvorcem.[70] In tudi na velenjskem posestvu Jožefa pl. Ederja je bil v času njegovega lastništva na novo postavljen steklenjak »Glashaus«, ki je vpisan v zemljiško knjigo leta 1904.[71] Oba steklenjaka je izdelala slovita in prestižna Cesarska in kraljeva dvorna delavnica za železne konstrukcije Ignaca Gridla na Dunaju.[72] Šoštanjski je še ohranjen, velenjski pa je bil po podatkih iz dnevnika grofice Herberstein prodan v tujino.

---

67 Zapiski razgovorov z informatorji pred letom 2000 v avtoričinem zasebnem arhivu.

68 Zbirka listin, št. 548/1898, hrani ZAC.

69 Poles, »O huzarskem poročniku z zlatim grifonom: Gustav pl. Eder in park dvorca Marof«, str. 6–7. V času pl. Ederjevega lastništva sta v zvezi z njegovimi gradbenimi posegi na Gutenbüchlu ohranjena dva najstarejša načrta: za monumentalno parkovno stopnišče in za gospodarsko poslopje.

70 Poles, »O huzarskem poročniku z zlatim grifonom: Gustav pl. Eder in park dvorca Marof«, str. 6–7. V času pl. Ederjevega lastništva sta v zvezi z njegovimi gradbenimi posegi na Gutenbüchlu ohranjena dva najstarejša načrta: za monumentalno parkovno stopnišče in za gospodarsko poslopje.

71 Zemljiška knjiga, stara, vl. št. 35, k. o. Šalek, vpis dne 31. marca 1904, v kateri so poleg steklenjaka vpisani še glorieta, kegljišče in hlev.

72 Poles, »O huzarskem poročniku z zlatim grifonom: Gustav pl. Eder in park dvorca Marof«, str. 6–7.

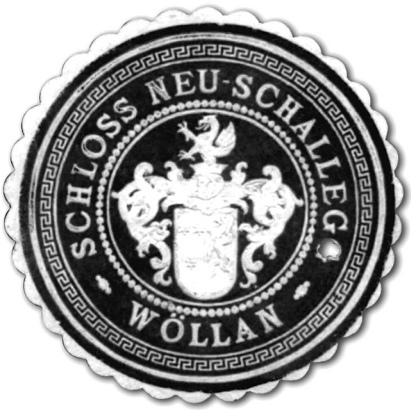

Pečatna znamka kot reliefna nalepka z napisom »Schloss Neu-Schallegg Wöllan in grbom pl. Ederjev. V izvirniku je pečatna znamka živo rdeče barve.[73] *Nastala in uporabljala se je v času lastništva Jožefa pl. Ederja od 1898 do 1918.*

Podpis Jožefa pl. Ederja z žigom vile na koncu inventarja dne 9. avgusta 1918 kot priloge h kupni pogodbi. »Joseph Edl. Von Eder, Gutsbesitzer.« Hrani Arhiv RS, AS 1338 f. Herberstein, rodbina 1895–1943.[74]

Glede na to, da je pl. Eder uvedel na velenjskem posestvu precej novosti, predvsem v zvezi s pridelovalno oz. gospodarsko dejavnostjo, je morda prav on dal ograditi celotno posestvo, ki se pod Ederjem (in kasneje pod grofico Herberstein) pojavlja z imenom Novi Šalek. Ob cesti od glavnega vhoda na posestvo do

73 Poles, »O huzarskem poročniku z zlatim grifonom: Gustav pl. Eder in park dvorca Marof«, str. 6–7.

74 Povzeto po Janežič, *Vila in posestvo Herberstein,* str. 27.

razpotja (pri ribniku?) naj bi bil drevored lip, ki ga je menda dal nasaditi prav pl. Eder.

Po Ederju se je imenoval tolmun na Paki, »Ederjev tumf« oz. »Ederjev tomf«. Tja se je menda pl. Eder hodil kopat ne glede na letni čas in vreme: pozimi in poleti, v soncu, dežju ali snegu. Pritekel naj bi v kopalnem plašču, se gol okopal in tekel nazaj v vilo, ki je bila oddaljena približno pol kilometra. Tolmun je bil po spominu domačinov približno dvanajst metrov dolg in poldrugi meter globok, v njem pa so se kopali tudi otroci. Nekateri so se tam naučili plavati. Ležal je kakšnih trideset metrov od današnjega mosta na Kidričevi cesti proti Šaleku. Z regulacijo Pake v poznih petdesetih letih 20. stoletja je izginil.[75]

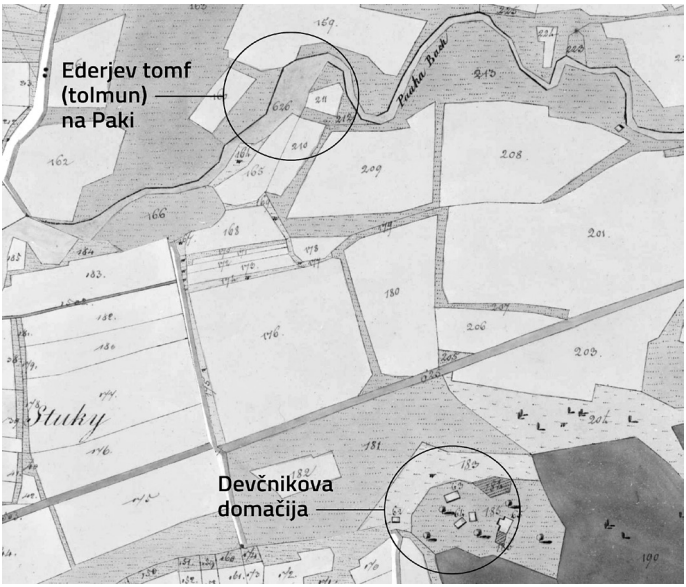

Območje tolmuna na Paki je vidno na mapi franciscejskega katastra iz leta 1825. Konec 19. stoletja se je po ljudskem izročilu sem prihajal kopat takratni lastnik vile in posestva Novi Šalek pl. Eder, ne glede na letni čas in vreme. Domačini so tolmun poimenovali »Ederjev tomf«. Ob regulaciji Pake je izginil.

75 Janežič, *Vila in posestvo Herberstein,* str. 24.

Kakšno razkošje in osupljivo visoko bivalno udobje ter tehnološko napredno kmetijsko udejstvovanje sta nudila vila in posestvo Novi Šalek na začetku 20. stoletja, je mogoče razbrati iz časopisja, v katerem je pl. Eder v letih 1907 in 1908 objavil nekaj prodajnih oglasov, ki so zveneli približno takole (v prevodu in povzeto): »*Na prodaj je idealna gosposka posest, ki leži na veličastni legi ob dveh okrajnih cestah, arondirana, s čudovitim parkom z bogatim rastlinjem in gredami, železniška postaja, stavba dvorca (gradbena vrednost 30.000 goldinarjev), 17 sob, v celoti opremljeno, mnogo starinskih prostorov, v celoti knežje, zelo praktično opremljenih, in skrajno sodoben salon. Knjižnica s 4350 originalnimi zvezki. Elegantna kopalnica, vodna napeljava, telefon. Luksuzno zgrajen hlev za 6 konj (obloge iz klinkerja in marmorja itd.). Stavba za shranjevanje kočij (remiza), prostor za lonžiranje konj, 22 metrov dolg steklenjak (Gridl, Dunaj), vodna napeljava, klet za zelenjavo, širok zelenjavni vrt, različne stavbe: hiša za vrtnarja, drvarnica, kozolec, hiša za zabave, kegljišče (pokrito, z lesenimi rezljanimi okraski). Vinska klet iz kamna, teniško igrišče na trati, velik ribnik (kopalna uta). Posestvo: 43 oralov, od tega 25 gozd (primeren za sečnjo), divji park, lasten lov, preko 1000 samo plemenitih sadnih dreves (jablan). Vse v lastni režiji, zelo vestno urejeno. Vložena vrednost okoli 190.000 goldinarjev. Prodajna cena neto 115 000 goldinarjev (po predhodnem oglasu 70.000 goldinarjev (pohištvo, knjižnica ločeno 23.000), od tega hipoteka 25.000 goldinarjev (oprema, knjižnica 28.000 goldinarjev). Vsaka menjava izključena. Ponudbe naj pošljejo le resni ponudniki, ki želijo nekaj izvrstnega, v povsem brezhibnem stanju in donosnega. Grad Novi Šalek pri Velenju, Štajerska.«*

Takoj po koncu prve svetovne vojne je pl. Eder končno, za 380.000 kron, uspel prodati nepremičnino z vsem pripadajočim inventarjem Mariji Ani grofici Herberstein in Proskau, rojeni grofici Galen, ki je bila takrat že »ločena od mize in postelje« od svojega moža. V Velenju je nato živela sama vse do svoje smrti. Njen mož je menda tu ni nikoli obiskal, ji je pa moral po odločbi sodišča plačati 1,5 milijona kron. Grofica Herberstein je bila ponosna, pogumna in napredna ženska, ki je na posestvu

v Velenju mdr. vzrejala avtohtono štajersko kokoš po takratni znanstveni metodi.

Seite 60 **Neue Freie Presse.** 27. Oktober 1907

Idealer Herrschaftsbesitz

zu verkaufen, an zwei Bezirksstraßen gelegen, arrondiert; prächtiger **Park mit reichen** Anlagen. Bahnstation. Schloßgebäude (Bauwert 80.000 fl.). 17 Zimmer, vollständig fürstlich eingerichtet. Bibliothek 4300 Bände ꝛc. ꝛc. Stallgebäude für 6 Pferde, luxuriös ausgestattet. Wagenremise, Longierplatz, Glashaus 22 Meter (Gridl, Wien), Gemüsekeller, ausgebreitete Gemüsegärten, großer Fischteich, Badehütte. Diverse andere Objekte. Realitäten: 43 Joch, davon 25 Waldungen (schlagbar), Wildpark. Eigenjagd, 870 edle Obstbäume (Aepfel), alles in eigener Regie, sehr gewissenhaft geführt. Investierter Wert 197.000 fl. **Verkaufspreis nur 70.000 fl.**, davon Hypothek 25.000 fl. (Einrichtung, Bibliothek separat 28.000). Jeder Tausch ausgeschlossen. Agenten streng verbeten. Beschreibung sendet nur ernsten Reflektanten, welche etwas Exquisites, in vollkommen tadellosem Zustande, dabei entschieden Rentables wünschen. **Schloß Neuschalleg in Wöllan, Steiermark.**

Deutsche Wacht

Nr. 44. | Cilli, Samstag, 30. Mai 1908 | 33 Jahrgang.

Herrschafts-Besitz

zu verkaufen. Prachtvoll gelegen (schattig), an zwei Bezirksstrassen, sehr kostspielig arrondiert; prächtiger Park mit reichen Anlagen und Gruppen, Eisenbahnstation, Post und Telegraph, Schlossgebäude. (Bauwert 30.000 fl.). 17 Zimmer, viele Nebenräume, vollständig fürstlich, sehr praktisch eingerichtet. Hochmoderner Salon. Bibliothek 4350 Original-Bände. Elegantes Badezimmer, Wasserleitung, Telephon etc. etc. Stallgebäude für 6 Pferde, luxuriös ausgestattet (Klinker-Marmorverkleidung etc.) Wagenremise, grosser Boden, Longierplatz, Glashaus, 22 m lang (Gridl, Wien), Wasserleitung, Gemüsekeller, ausgebreitete Gemüsegärten. Diverse Objekte: Gärtnerhaus, Holzhütte, Getreideharpfe, Lusthaus, Kegelbahn (gedeckte, Holzschnitzerei). Weinkeller aus Stein, Lawn-Tennisplatz, grosser Fischteich (Badehütte). Realitäten: 43 Joch, davon 25 Joch Waldungen (schlagbar). Eigenjagd, über 1000 nur edle Obstbäume (Aepfel). Alles in eigener Regie, sehr gewissenhaft geführt. Investierter Wert zirka 190.000 fl. Verkaufspreis netto 115 000 fl., davon Hypothek 25.000 fl. (Einrichtung, Bibliothek 28.000 fl.). Jeder Tausch ausgeschlossen. Beschreibung sendet — nur ernsten Reflektanten, welche etwas Exquisites, in vollkommen tadello em Zustande, dabei entschieden Rentables wünschen.

Schloss Neuschallegg bei Wöllan, Steiermark.

Oglasa za prodajo vile in posestva Novi Šalek v Velenju, objavljena v Neue Freie Presse, 27. 10. 1907, str. 60, ter v Deutsche Wacht, 30. 5. 1908, str. 44.

»Tortenhäuschen«, »Speckhäusel«, »Lusthojzl«, Pirgl, »Glashaus« in »Keglpan«[76]

Eden od časopisov je leta 1889 pri opisu Šaleške doline in Šoštanja kot »*novega zdraviliškega letovišča*« prav laskavo opisal vilo kot »*mejnik najsodobnejše gradbene kulture*« in v nadaljevanju še s slajšim izrazom *»nežna tortasta hišica«, »*Tortenhäuschen«.[77] Dejansko ji takrat po izgledu in razkošju v Šaleški dolini ni bilo para: pod Velenjskim gradom je bila okoli leta 1855 v plemiško bivališče preurejena Vila Bianca, od novozgrajenih historističnih stavb v zadnjih letih 19. stoletja, torej kasneje, pa še razkošen Hotel Avstrija in meščanska Mayerjeva vila v Šoštanju. S svojo pojavo je velenjska vila zanesla v idilično podeželsko krajino pridih sodobnosti neposredno iz prestolnice monarhije.

Vilo odlikujejo razgibani tlorisi in strešine, fasade so razčlenjene s šivanimi vogali, profiliranimi okenskimi obrobami in lesenimi elementi strešne konstrukcije. Na oknih so dekorativne kovane mreže. Ob glavnem vhodu je masiven steber iz zelenega tufa. V notranjosti so ohranjeni bogato profilirani in kasetirani stropi. Stopnišče krasi masivna lesena balustradna ograja. Od dekorativno členjenih dimnikov je ohranjen le še eden.[78]

Informatorka Lojzka Gradišnik (1923–2011) iz Velenja, ki je vrsto otroških let preživela na posestvu grofice Herberstein, saj sta tam delala njena starša, je pripovedovala, da je bil na pročelju vile nad balkonom nekoč dvovrstični napis v gotici v črnih črkah: *»Dieses Haus ist im Gottes Hand, Neu Schallegg ist zugenant,«* oz. v pravilni nemščini: *»Dieses Haus ist in Gottes Hand, Neu Schallegg ist benannt,«* poslovenjeno: *»Ta dom je zaupan v Božje roké, za Novi Šalek ga označi ime.«*[79]

---

76 Podatki so povzeti po Janežič, *Vila in posestvo Herberstein*, str. 66–74, in po Zapiskih razgovorov z informatorji pred letom 2000 v avtoričinem zasebnem arhivu.

77 »Schönstein als zukünftiger Curort«, str. 1.

78 Povzeto po Sapač, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, str. 649.

79 Poslovenil ga je Rok Poles, 2003.

Pogled proti vili iz časa, ko je v njej bivala grofica Herberstein. Ob ravni potki proti vili je bujno cvetoč špalir debelnih vrtnic. Izvirnik fotografije hrani Hanns Christoph Herberstein.

Tik pred drugo svetovno vojno ali med njo se je grofica Herberstein odločila, da se preseli iz vile v kmečko hišo v parku pod njo, ki so ji domačini rekli »Majhna hiša«, grofičini vnuki pa »Speckhäusel«,[80] (Speck je v nemščini prekajena slanina). Hiša po velikosti ni bila tako »majhna« in se je lahko primerjala z ostalimi te vrste, je bila pa videti majhna v primerjavi z vilo. V hiši s številko 40, kasneje Šalek 54, so stanovali kmetje Devčniki, v času grofice Herberstein pa pater Ivan Keller in nazadnje zaradi udobja in stroškov kar grofica sama. Danes je Majhna hiša podrta, na tem mestu je od 70. let prejšnjega stoletja urejen parterni vrt.

[80] Herberstein, *So war´s*, str. 4.

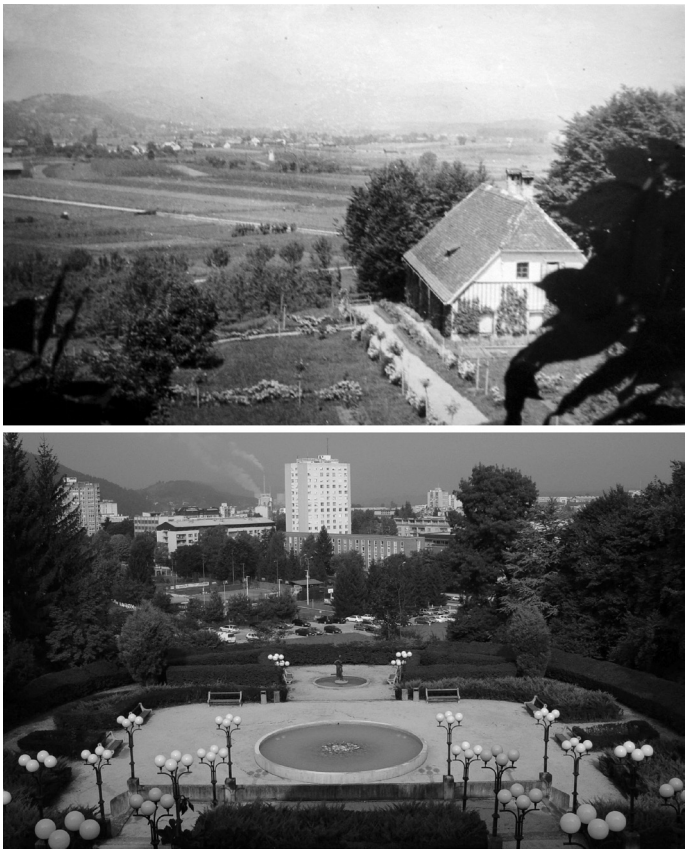

Pogled z balkona vile proti Velenju: spodaj na desni je bila Majhna hiša, danes je na tem mestu parterni vrt. Izvirnik zgornje fotografije hrani Hanns Christoph Herberstein. (Foto spodaj: Špela Janežič, 2002)

Hiša je imela belosivo fasado. V času grofice Herberstein so pri vhodu rastle hruške, razpeljane na leseni mreži. Trava okoli hiše je bila vedno pokošena. Ob vstopu v hišo je bil manjši hodnik, kjer so navadno spali psi. Od tod se je vstopalo v druge prostore: v kuhinjo, šivalnico, salon, shrambo, spalnico, manjšo sobo. Zunaj ob hiši je bilo stranišče. Sobe so imele navaden le-

Grofica Herberstein z vnuki pred vhodom vile leta 1936 in v Majhni hiši. Izvirnika fotografij hrani Hanns Christoph Herberstein.

sen pod, ki so ga ob petkih zloščili, da je bil bel kot sneg. Stene so belili, le v kuhinji so bile rumene ploščice velikosti 10 × 10 cm, ki niso bile zafugirane, zato jih je bilo težko čistiti. Velik zidan štedilnik na drva je bil obložen s ploščicami, kar je bilo v tistem času redko. V Majhni hiši je bil vodovod.

Že pred drugo svetovno vojno ali med njo se je v Majhno hišo iz ekonomskih razlogov preselila grofica, ki je bila tam »najsrečnejša,« saj se ji je zdelo »majhno, prijetno in domače«; v preveliki vili se je počutila osamljeno, treba pa jo je bilo tudi veliko ogrevati. V Majhni hiši sta bila salon in jedilnica kar skupaj. Na oknih so bile rdeče zavese, po tleh pa velik rdeč vzorčast tepih. Imeli so star radio za poslušanje poročil in telefon.

Pirgl (nem. Berg) je manjši travnati hrib med vilo in Šalekom. V katastru je območje označeno kot gozdna površina, kar pa se že od nekdaj ne sklada več z dejanskim stanjem. Ljudje se spominjajo ograjenega sadovnjaka jablan (»mošanč«) in voženj sena s Pirgla.

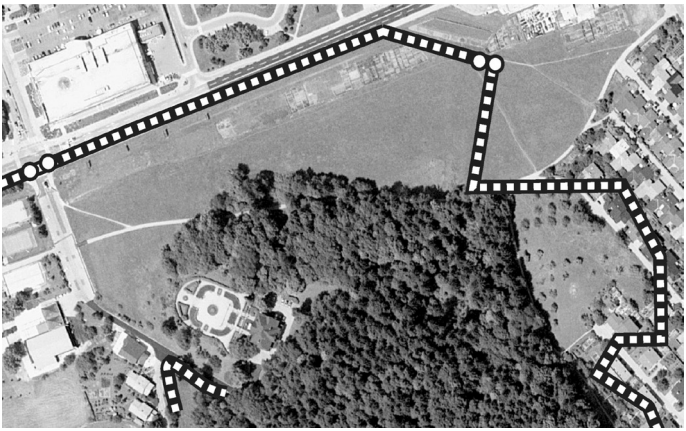

Drevesa na Pirglu (skrajno desno) so bila razporejena v pravilnem rastru, kar je bilo še do nedavnega razločno vidno iz zraka, čeprav je večina dreves manjkala. Označena je meja okoli nekdanjega posestva.

Vrh Pirgla je bila včasih senčna utica, glorieta oz. paviljon, prepišna, spodaj zidana (bilo naj bi šest štirioglatih cementnih stebrov), zgoraj lesena, s šestimi vogali in dvema lesenima stopnicama v nadstropje, kjer so bile okoli mize lesene klopce. Danes utica ni ohranjena (viden je samo del temeljev v tleh), postavil pa jo je menda pl. Eder okoli leta 1904. Domačini so ji rekli **»Lusthojzl«**, čisto na vrhu pa je bila nekakšna

»vindharmonika«, »lajna na lopatice«, klopotec, nekakšna sirena, ki se je oglašala z zvoki daleč naokoli, ko je pihal veter. Če je bilo vetrovno, se je oglašala tudi ponoči, ko pa se je nekoč pokvarila in ni bilo nikogar, ki bi jo popravil, je tolkla.

Do utice na Pirglu se je prišlo iz smeri vile po peščeni poti, ki se je vila nekaj časa po gozdu, nato pa po travniku. Tja so iz vile hodili na sprehode ali popoldan na čaj ali večerjo. Ko so imeli Herbersteini v utici družinska slavja (krsti, rojstni dnevi), so morali posli vso jedačo in pijačo zvoziti tja (to pa je bilo zanje menda vse prej kot zabavno). Leta 1940 utice vrh Pirgla ni bilo več, verjetno pa je bila porušena že nekaj let prej.

Senčna utica vrh Pirgla, na vrhu te pa je bila »vindharmonika«. Izrez. Optično prebrano fotografijo hrani Špela Poles.

Glashaus, steklenjak, je bil enostranski, velik, a ne visok. Ena stena je bila cela steklena, na drugi strani pa je bila klet z opečnato streho, v kateri so imeli zemljo za rastline. Vrh strehe steklenjaka je bil krit s pločevino in prirezan. Po sredini steklenjaka je bila speljana pot, ravno dovolj široka za vožnjo samokolnice. Ogromna peč v kotu je preko cevi (Kanalheizung) ogrevala celoten steklenjak. Kurili so z metrskimi bukovimi drvmi od znotraj in tako pozimi in poleti vzdrževali enako tempera-

turo. V steklenjaku je bil manjši bazen z vodo, dva pa sta bila ob bližnjih toplih gredah.

Nad steklenjakom in prešo so bile štiri tople grede, 60 do 80 cm vkopane v zemljo, betonirane, nagnjene proti jugu za 20 cm, s tricentimetrskimi fugami, da so steklena okenca sedla vanje. Da zemlja v toplih gredah ni zmrznila, so ob hladu ponoči čez stekla naložili slamarice in deske. Slamarice so sami pletli iz ržene ali žitne slame in jih napeli na posebne okvirje. Za zračenje toplih gred so stekla na eni strani privzdignili in podložili. V tople grede so navozili konjski gnoj, pomešan s slamo. Nad steklenjakom je bila po drugi svetovni vojni tudi sušilnica za sadje.

Domnevno steklenjak (lisa skrajno desno) s toplimi gredami, v ozadju nastajajoče mesto Velenje. Izvirnik fotografije je iz zapuščine Marije Košir.

V steklenjaku so v terasah gojili za prodajo rezano cvetje in sobne cvetlice, v toplih gredah pa zelenjavo in sadje: grah, jajčevce, melone, lubenice, paradižnik, papriko, fižol in buče. Tri ali štiri leta pred vojno so v njih gojili krompir. Pod vrtnarijo so bili sadovnjaki jablan, plantaža melise in drugih zelišč.

Keglpan (iz nem. Keglbahn) se je reklo kegljišču z zidano hišico, postavljenem v hrib ob robu gozda desno od vile. Okrog leta 1904 ga je dal postaviti takratni lastnik vile pl. Eder.

Letna gozdna hišica je bila spodaj zidana, zgoraj pa lesena – ta del je bil po površini nekoliko večji od spodnjega, ograjen z leseno ograjo iz izrezljanih desk in pokrit s streho. Tam so grofje posedali v pletenih stolih in kegljali. Hišica je menda služila tudi kot igralnica in učilnica za otroke. V spodnjem delu je bila kamnita obokana klet za vino in ledenica, v kateri so hranili meso.

Stopnice na levi strani utice so vodile do kegljišča in k zgornjemu delu utice. Kegljišče je bilo ravna, približno dvajset metrov dolga in meter široka, z leseno dvokapno streho pokrita kamnita steza, ki se je stekala v hrib. Keglji so bili leseni, visoki približno pol metra, hranili pa so jih v pleteni košari. Po vojni so jih ljudje raznosili, kegljišče pa se je sčasoma zaraslo. Danes so ostanki steze še vidni.

Ob stopnicah h kegljišču je bil iz gozda napeljan žleb, kamor so vsako jutro podstavili majoliko, da se je vanjo v tankem curku nakapljala studenčnica, ki so jo pili pri kosilu. Hišico so v času, ko je bil v vili dom ostarelih, uporabljali za mrtvašnico, dokler niso uredili novega pokopališča v Podkraju …

Keglpan. Edinstven posnetek kamnite hišice pri kegljišču iz okoli leta 1990, ko je ta še imela staro podobo. (Foto: Rok Poles)

Zaključek

Podatki, nanizani v zadnjem poglavju tega prispevka (to poglavje je namenoma naslovljeno z izrazi, ki so popačenke iz nemščine, kakršne so ljudje dejansko uporabljali za poimenovanja), so bili po ustnih pričevanjih zapisani do leta 2000. Takrat je še živelo veliko domačinov, Velenjčanov, Šalečanov, ki so se lahko neposredno spomnili življenja na Herbersteinu pred drugo svetovno vojno, med njo in takoj po njej. Večine teh ljudi danes ni več. Zato pa so podatki, ki so jih posredovali – čeprav včasih zelo nezanesljivi in netočni – toliko bolj dragoceni, saj bi sicer za vedno utonili v pozabo. Hkrati pa se znova in znova pojavljajo viri, ki obujajo manj znana ali skoraj pozabljena dejstva o nekdanjem življenju v vili in na posestvu. Tako to še zdaleč ni »zaključek,« temveč eno od nadaljevanj zgodbe o pestri (in oživljeni) preteklosti Vile Herberstein in njenih prebivalcev.

Viri

- Arhiv Republike Slovenije
  - AS 1338, f. Herberstein, rodbina 1895–1943, Inventar.
- Avstrijski državni arhiv (Österreichisches Staatsarchiv ÖStA)
  - AT-OeStA/HHStA SB Partezettelsammlung 1-145 Adamovich.
- Gorenje Gostinstvo, d. o. o., arhiv.
- Knjižnica Velenje, domoznanski oddelek.
- Okrajno sodišče Velenje, Zemljiška knjiga
  - Okrajno sodišče Velenje, Zemljiška knjiga eZK, parc. št. 2482/1, k. o. Velenje.
  - Okrajno sodišče Velenje, Zemljiška knjiga stara, vl. št. 35, k. o. Šalek.
  - Okrajno sodišče Velenje, Zemljiška knjiga stara, vl. št. 38, k. o. Šalek.
  - Okrajno sodišče Velenje, Zemljiška knjiga stara, vl. št. 228, k. o. Velenje.
- Muzej Velenje
  - Zemljevid župnije sv. Martina pri Šaleku po zemljiških mapah velenjske in škalske občine 1890.
- NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor (Matricula)
  - Poročna knjiga župnije sv. Martina Velenje 1850–1904, str. 61, dostop: 13. 10. 2024.
- Zgodovinski arhiv Celje.
  - Zbirka listin Zemljiške knjige Velenje, št. 426/1918.
  - Zbirka listin Zemljiške knjige Velenje, št. 548/1898.

Literatura

- Devetak, Robert. *Vstop žensk v javni prostor in vloga društev na Goriškem in Gradiškem 1867–1918*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2019.
- Herberstein, Hanns Christoph. *So war´s: Erinnerungen aus meinem ziemlich bewegten Leben.* Lannach, 2019.
- Janežič, Špela. *Vila in posestvo Herberstein*. Diplomska naloga. Maribor: Pravna fakulteta Univerze v Mariboru, 2002.
- Medved, Mateja. *Pogled skozi objektiv družine grofov Herberstein in Proskau: evidentiranje fotografskega in arhivskega gradiva grofov Herberstein in Proskau iz dveh zasebnih zbirk*. Velenje: Muzej Velenje, 2016.
- Poles, Rok in Poles, Špela. *Villa Bianca: zgodba o ponovnem rojstvu vile.* Velenje: Berivka, 2011.
- Ritter Freiherr de Záhony, Eugen. *Chronik und Stammbaum der im Jahre 1829 in Österreich mit dem Prädikat »von Záhony« geadelten Familie Ritter aus Frankfurt A. M.* Monastero bei Aquileja: Verlag des Verfasers, 1915.
- Sapač, Igor in Lazarini, Franci. *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, 2015.
- Sapač, Igor. *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji: Območje Nove Gorice in Gorice.* Knjiga 3, Ljubljana: Viharnik, 2010.

Časopisni članki

- »Aus dem Schallthale.« V: *Südsteirische Post*, št. 57, 17. 7. 1889, str. 3.
- Devetak, Robert. »Mati revežev: drobci iz javnega delovanja Angioline Ritter von Záhony.« V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, št. 19/2022, str. 9.

- »Herrschafts-Bestz.« V: *Deutsche Wacht*, 30. 5. 1908, št. 44, str. 44.
- »Idealer Herrschaftsbesitz.« V: *Neue Freie Presse*, 27. 10. 1907, str. 60.
- »Personalnachrichten.« V: *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, 1892, str. 207.
- Poles, Špela. »Odkrit arhitekt Vile Herberstein in načrti za prizidek.« *List*, št. 2, 28. feb. 2011, str. 36.
- Poles, Rok. »O huzarskem poročniku z zlatim grifonom: Gustav pl. Eder in park dvorca Marof.« *List*, št. 7/8, str. 6–7.
- Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici, št. 19/2022, Založba ZRC, ZRC SAZU, str. 9.
- »Schönstein als zukünftiger Curort.« V: *Südsteirische Post*, št. 71, 4. 9. 1889, str. 1.

Elektronski viri

- »Architekturzentrum Wien.« Dostop: 13. 10. 2024. https://bit.ly/4fg9NMf.
- »Archinform Otto Hieser.« Dostop: 19. 10. 2024. https://tinyurl.com/mt645vak.
- »Architektonische Rundschau.« Dostop: 19. 10. 2024. https://tinyurl.com/krj7vnyx.
- »Barone Ritter de Záhony.« Dostop: 10. 10. 2024. https://bit.ly/3YerqFA.
- »De Záhony.« Dostop: 16. 10. 2024. https://bit.ly/3UjHk0l.
- »DSU.« Dostop: 16. 10. 2024. https://www.dsu.si.
- »Gorizia.« Dostop: 16. 10. 2024. https://tinyurl.com/uhfx6kkt.
- »Iščemo najemnika vile.« Dostop: 13. 10. 2024. https://bit.ly/3Uk0FOG.

- »Ottokar Graf von Wickenburg.« Dostop: 10. 10. 2024. https://bit.ly/3NzLRYz.
- »Vila Ritter Stračice.« Dostop: 22. 10. 2024. https://bit.ly/3YhA9Xl.
- »Otto Hieser.« Dostop: 15. 10. 2024. https://bit.ly/40dmnb6.
- »Stepahniebrücke.« Dostop: 20. 10. 2024. https://bit.ly/3NzMIIL.
- »Záhony.« Dostop: 15. 10. 2024. https://bit.ly/3A9XX7O.
- »Záhony okrožje.« Dostop: 15. 10. 2024. https://bit.ly/4dW4e4N.

Ustni viri

- Ciril Metod Špital, roj. 1938, Šalek, intervju dne 23. 1. 2024.
- Zapiski razgovorov z informatorji pred letom 2000 v avtoričinem zasebnem arhivu.

POVZETEK

KOPICA MANJ ZNANIH ALI SKORAJ POZABLJENIH ZANIMIVOSTI O VILI HERBERSTEIN

Vila Herberstein (predhodno imenovana tudi Waldek, Ritter, Neuschallegg) je vila v velenjskem delu Šaleške doline zgrajena pred letom 1890 v poznohistorističnem slogu kot plemiška rezidenca na podeželju. V prispevku je nanizanih nekaj sklopov zanimivosti o stavbi in njenih plemiških lastnikih, kar daje fragmentaren vpogled v tridesetletno preteklost stavbe od njene izgradnje do konca prve svetovne vojne, ko je vilo kupila Marija Ana grofica Herberstein in Proskau. Zgodba o vili se začne s prihodom članov družine Ritter de Záhony iz Gorice v Velenje. Bili so pripadniki ene najbogatejših goriških družin, ki je svoje premoženje pridobila predvsem z delovanjem v industriji. Angažirali so dunajskega arhitekta Otta Hieserja, da je naredil načrte za »tortasto vilo« in prizidek (ki pa ni bil realiziran), s čimer je po idiličnem podeželju Šaleške doline zavel svetovljanski veter arhitekturne umetnosti iz same prestolnice monarhije. Največja skrivnost ostaja naslednji lastnik vile in posestva – pl. Eder, ki je v času svojega bivanja v Velenju vzpostavil veliko posodobitev in novitet; nekatere so se ohranile še do danes.